

„A GLOBÁLIS SZINTŰ ÖSSZEFÜGGÉSEK MIKROSZINTŰVÉ ÉS SZEMÉLYESSÉ TÉTELE”

A.GERGELY ANDRÁS (1952–2023)

SZERKESZTETTE: TIBORI THEODOSIA TIMEA¹

<https://doi.org/10.18030/socio.hu.2023.2.79>

Gergely András 1952. december 5-én született Budapesten, értelmiségi családba. Csak később, író-kutatóként használta megkülönböztetésül az „A” előtagot.² Különböző céllal készített önéletrajzaiból és másokról szóló írásaiból olyan sokoldalúan képzett, soha nem szűnő kíváncsisággal rendelkező gondolkodó és folyamatosan író-reflektáló személyiség bontakozik ki, aki műveltségét, ismeretátadó képességét mindenkor a megértés szolgálatába állította. Érdeklődésének középpontjában a politikai antropológia, a politikai viselkedés és a szimbolikus politikai elemzések álltak, különös tekintettel az etnikai, térhasználati, interkulturális mezőkben; emellett a városantropológia, a kisebbségkutatások, a regionalizmus és a kulturális antropológia. Sajátos megközelítésűek zene- és táncantropológiai írásai éppúgy, mint az a több száz recenziója, amelyből egy reneszánsz műveltségű tudós attitűdjei, szemléletmódja ismerhető meg.

Az interjút Tibori Theodosia Timea készítette 2019-ben a 20. Század Hangja Archívum és Kutatóműhely szakmatörténeti gyűjteménye számára.

LIPÓTVÁROSI GYERMEKKOR

Én úgy jöttem félpolgári-félproli világból, hogy amikor az volt a kérdés, hova menjen a gyerek a közepes nyolcadikos bizonyítványával – [komoly feszültséget okozott]? Akkor menjen ipari melósnak, szakmunkásnak...³ Mind a két szülőm [eközben] nagyon sokat dolgozott, illetve „mással volt elfoglalva.” Az anyám⁴ brácsás volt egy-két-három munka mellett, néha filmgyár, lemez, hakni, külföldi utazás, meg ez meg az, folyamatosan pörgött. Életélményem az, hogy éjjel jön haza az Operából, és hozza a vacsorát és kezdődik a családi élet. Beszélgetés, élmények, rádió szól, jazz, lemezek, pörgés. Apám⁵ mentalitása tökéletesen ellentétes volt, mert úri gyerekként hamar rájött, hogy ez itt egy borzadály, és hittel hívén az új kurzust, ’45 nyarán már kinevezték a Néphadsereg zenekara parancsnokává. Az óvónéninek mondtam is, hogy „az anyukám egy katona bácsi”, mivel mindketten akkoriban egyenruhát viseltek. Később apámat néhány év párizsi kultúrattaszkodás után hazatoloncolták a családjával együtt. Azután ezerfelé fordított, jelentős társasági életet élt.

1 A teljes interjú és a gyűjtemény megtalálható: <https://20szazadhangja.tk.hu/szakmatortenet/gergely-andras>.

2 Jelentése: Angyalföldi.

3 Ságvári Endre Nyomdaipari Szakmunkásképző.

4 Koffler Márta Emma (Budapest 1929–2009) brácsaművész.

5 Gergely Béla Pál (Budapest 1921–1993) karmester, filozófus, fordító.

Ebből a milióból tehát olyan iskolába kerültem a barátommal [Bródy Gáborral] együtt, ahol kiderült, hogy mi zúzósan kivételesek vagyunk. Még egy olyan srác volt [mint mi] az iskolában, a Varga Katalin – akkori gyerekkönyv-meseíró – fia. Mi hárman voltunk az a „tudáselit” az iskolában, amelyik máshogy performált. Tehát mondjam például: kaptunk egy nyomdaipari tipográfiai kézikönyvet, kézi szedés szakkönyvet, amit meg kellett tanulni. És a 8-dik oldalon az állt, hogy nem lehet egy szöveg elválasztásakor egy bekezdést úgy összeszedni (akkor még kézi szedés volt a szakma metodikája), hogy egymás alatt három sornál több sorban elválasztójel legyen a sor végén és így tovább. Na, most amikor ez a bekezdés 19 egymás alatti elválasztójellel volt olvasható, akkor szépen bejelöltük, „ez a 19-dik, ez hol van a háromhoz képest, tanár úr?! Azt tetszik tanítani nekünk, hogy most háromnál több nem lehet, miközben a saját tankönyvünkben 19 van?” Szóval ott egy konfrontatív légkör volt, de mindenki respektálta, hogy ezek olyan pocsék úri zsványok, ezekkel nem tudnak mit kezdeni, nem ehhez voltak szokva. Ebben az értelemben nem éreztem úgy, hogy a felnőttek bármilyen típusú modellje jó. Ameddig nem lettem én is úgy „kis felnőtt”, hogy már volt egy-két modellértékű személyiség előttem (és azt találtam akár nyomdásztársaim, akár fiatal kortársak között), addig ez nem volt „tudatos” szerepkeresés...

FORMÁLIS ÉS INFORMÁLIS KÉPZÉSEK

Megkésve estem bele a kényszeres pótlási-felhalmozási időszakba, amikor már azt, ami kimaradt, csak alig lehetett pótolni. Elkezdtem történeti dolgokkal foglalkozni – akkor az amúgy is meglévő történeti közgondolkodás oktatási rendszer vagy tudásátadás folyamata elindult az ókortól, és jött szépen a történeti időrend. Csakhogy én az ókor első egyötödénél úgy leragadtam, hogy elkezdtem mindennek a részeit is, meg a részek részeit megismerni, és a különböző szakirodalmak ugyanarról való részeit is elemezgetni. Zsenge kamaszkoromhoz képest megtanultam azt, hogy egy mondatban vagy egy szóban fogalmazzak meg valamit, amit én érvényesnek hiszek, evidensnek gondolok vagy bizonyítottnak látok. És mára egyre inkább kezdek mindenféle szakterületi bóklászás, csavargás, kalandozás, vándorlás után (és továbbra is a zsványkodás a fontos az „érintőleges kapcsolatfelvételek” sokasága után) oda jutni, hogy valamit már tudok, de tudom egyúttal azt is, mennyire semmi ez ahhoz képest, amit lehetne tudni. És azt a merszet, hogy én lexikális kivonatossággal, pontossággal válaszolni tudok egy egzakt módon feltett kérdésre, azt már rég nem hiszem. Viszont azt hiszem, hogy a kvázi „objektív tudomány” az egy „értelmiségi testcse”, az értelmiségi „kurafiság” egy formája, amelyben objektívnak mondjuk azt, amit mi éppen szubjektíven annak tartunk. Azt látom, hogy amikor keresek egy problémára valamiféle választ, az a világ nagy kultúráinak egyikeként létezik, aminek van egy belső világa és van a külső környezeti világ viszonya hozzá – akkor hogyan lehet ezt strukturálni? Hát, úgy, hogy rengeteg a részválasz, és valahol a végén mindig ott van az egyedi, élő és válaszképes Ember. Az antropológia az Ember olykor sokkal-sokkal közelebbi, már-már pszichológiai [megismerésére törekszik] – mindenesetre nem szimplán a szociológiai közelítésmódot követi. A narratívákat pont azzal tudom kiegészíteni a magam érdeklődési körében-terében, hogy megtanulok, fölidézek, használok, átértelmezek részválaszokat, amelyeket különböző kérdésekre mások adtak. Egy világ-egészről való válaszom tehát ne csak mondjuk fekete lyukakról való részválaszok mögé építhető társadalomtörténeti, társadalomelméleti, szociálpszichológiai válaszom legyen, hanem az is, hogy mennyire mesés egy emberben a hiányosságait vagy éppen az erényeit fölfedezni. A rossz hangulatát vagy éppen a gyönyörét, a képzőművészeti alkotások kivagyiságát és színskáláját és nem tudom, mijét!

[...]

Nyomdaipari tanuló koromból való az a tudás is, hogy a tőlem büntetésből távolabbra száműzött barátommal kommunikálunk, ezért megtanultunk szájról olvasni, ami a mai napig is úgy használható, hogy ha belenézek egy autóban a tükörbe, akkor látom, hogy a mögöttem lévő autóban mit mondanak. Nem mindig ismerem föl, de alapesetben a szájról le tudom olvasni, hogy mit mond. Ez milyen jó volt, amikor dokumentumfilm voltam, amikor volt két tekercs, és a kígyót egy másik végtelen kígyóval kellett tized-század másodpercre pontosítani, hogy itt nem azt mondja, hogy „gyertek már!”, hanem azt mondja, hogy „elmentek még”! [...] Ennek a nyomdai miliőben összeszedett tudásnak meg a süket-némákkal kommunikálásnak [évek múlva] a filmvágáskor haszna, értelme lett.

Mindenesetre az az impresszió, hogy napra nap és sok száz éve termelődik valami olyan tudás, ami túl van azon, hogy betűket rakunk egymás mellé, vagy a *Rádió Újságot* tördelve egy sort kicseréljünk, mert ott van egy betűhiba, és emiatt újra öntötték azt a sort, és mehetett a gépbe, ez sematikus és „betanítottnak” való munka volt – de az igényt [tovább fokozta], hogy ezt valahogy felülmúljam. [Reméltem], valahogy több lesz az én könyvtörténeti, esztétikai, elméleti bóklászásaimból, miközben az mindmáig megmaradt „betegségként,” heveny érintettségként, hogy az első dolgom minden egyes új könyvnel a megszagolás, a betűk, a papírminőség, a nem tudom minek az átlátása. Szóval ennek volt egy ilyen nagyon triviális része. A másik része: a saját apám mondjuk öt-hat nyelvbéli jártassága, latin, görög, olasz, francia, német, angol, kicsit orosz – ez frászos volt, mert én annyit messze nem tudtam, mint egy jó polgári korszakban nevelkedett úri gyerek. És rettenetes lemaradásom volt pont a bandázós kamaszkorban az elmaradt alapolvasmányok miatt, amit például a legjobb barátom, Bródy Gábor viszont jól ismert... Én ezt csak úgy véltem megjátszhatónak, hogyha nemcsak olvasok, hanem volt az a funkciótudatom, az a képzetem, hogy közölni kell olyanokkal, akik nem tudják a tudnivalókat. De nem bántó módon, hanem szívességi vagy jótékonyági alapon – közölni kell. Ez vitt valamiképpen afelé, hogy akkor ezt egy könyvtárban sokkal inkább meg lehet csinálni, ahol aztán olvashatok, ahol aztán jönnek emberek, kérdezik, hogy „*És mit olvassak?*” „*A gyerekemnek mit vigyek?*” „*Mit javasol ehhez, ahhoz?*” Így kerültem a MSZMP Politikai Főiskola Könyvtárába.

[...]

Az én életemben ez is egy momentum volt, a saját nyomdászmultamat feldolgozni, egy kicsit szembesülés formájában ezzel a tudás és tudatlanság, mívésség és bumfordiság, képesítés és kézműves termék közötti kontraszttal, egyúttal a szakmától is egyfajta kalapemelintéssel elköszönni. Viszont mégis meghatározó momentum volt [a nyomdászság], erre rá lehet látni úgy is, hogy belülről jövök, ismerem a papírminőséget, a betűtípusokat. Az elemei felől látom át később a [szövegek] kontextusait vagy a kiterjedéseit úgy, hogy más egyéb kontextusokkal helyezem összefüggésbe. Ezt azért hangsúlyozom, mert ennek mára véleményként vagy az értékrendemben kiemelt helye van, elsődleges értéknek tartom ahhoz képest, hogy a részben az egész és a rálátás, meg a benne-lét szükségképpeni kettőssége és harmonizálhatósága meg kell legyen. Ezt a textus/kontextusmániákusságot vagy-egyszerűsíthetőséget, hogy mindenben megpróbálni meglátni a teljes összefüggésrendet, nem lehet kezelni az aprócska jelek nélkül – ezt fontosnak tartom.

Még egy mozzanat: bár nem voltam KISZ-tag, mégis valami belső ellentmondás miatt „kizártak” a KISZ-ből. Ez nekem később nagyon jól jött, mert részben ezt a kettős identitást, ezt a bent is lehet lenni úgy, hogy ne kelljen csicskának, vagy szolgálatkész alkalmazottnak lennem, [ugyanakkor] mégis hatással lehet lenni a belsőre [ezt alakította ki bennem]. [...] A lényeg, hogy a kizárásomhoz csatolt jellemzésben szerepelt az is, mint ami a „képessegeim” közé írható: „és francia nyelvet tanul!” – amúgy hogyan is jönnek ahhoz, hogy

bármilyen olyasmit, ami magánérdekű, azt közérdekűnek tüntessék fel? – ez egy. Kettő, hogy kinek volt fontos, hogy ezt „lenyomozzák”, hogy én a Francia Intézetbe járok? Ott valóban lehetett olyan könyveket kölcsönözni, mint mondjuk Szoltsenyicint, amit másutt meg nem lehetett, csak az Ivan Gyenyiszovicot. De ez egy magánérdekű dolog volt, és erre rápecsételték az intézményes gyanakvást. Mindez engem is állandó változásra kényszerített. Azért azt nem hiszem, hogy ezzel „teljes képet” lehetne akár csak szimbolizálni vagy sugallni. De ezek voltak a '70-es évek magyarországi erjedési vagy kulturális változási folyamatai – mondjuk a 25. színház,⁶ a különböző jazz-irányzatok, a legkülönbözőbb zenei műfajokban a legújabb törekvések is, alternatív művészetek, a Lakásszínházról⁷ a Stúdió K-ig⁸ – millió ilyen impulzus volt, amivel pótlólagosan is a tízévesnyi elmaradását törleszteni próbáló fiatalember számára nyilván rengeteg hatás összegződött.

Például, miután a katonaságtól leszereltem, visszamentem a Politikai Főiskola Könyvtárába. Mindig én voltam az ügyeletes, mindig én voltam a bedobható „fregoliember”. És ezt én kihasználtam arra, hogy oké, én szolgálok, de ha nekem van szükségem szabadságra vagy ilyen „kiugrásokra,” akkor azt megtehessem. Márkus Pista⁹ nyári falukutató tábort hirdetett, ahová a Népművelési Intézetből egypáran még mentek Jászszentandrára, meg később máshová, és én velük tartottam.¹⁰ Rettenetes komoly impulzustömeg ért azzal, hogy akkor oda Juhász Pali,¹¹ Szalai Juli,¹² Závada [Pál]¹³ is eljött. Akik már „házon” belül vagy bizonyos kutatói körön belül „valakik” voltak, őket hívogatták meg. Mellesleg Márkus Pista a településkutatás olyan dimenzióit is megnyitotta, amikről halvány fogalmam se volt. Tehát, amikor elkezdtem magam is beszállni ilyen kutatásokba, és elmenni Verpelétre vagy a sásdi, gálykúti cigánytelepre, a messzi Békésbe, Baranyába, tanyára, ide-oda-amoda, akkor már nemcsak felhevült érdeklődés volt bennem és némi olvasás, szakmai gyarapodás, hanem [felismertem], ehhez képest a könyvtár szontyoli, poros, unalmas magánya azzal együtt is kevés és száraz, hiszen [mindent] megvehettek – mert volt a pártapparátusnak pénze, hogy a könyvtárt úgy dúsítsák fel, hogy az valóban használható legyen. [Mégis] vágytam arra, hogy egy csomó kérdőívvel és egy hatalmas MK27-es magnóval elmenjek a messzi tanyára meg istenverte világokba, és kérdőíveket töltsék ki, és elemezzek, és kódutasítást csináljak vagy ellenőrizzek [...] az empiria benyomakodása a létembe, az részben már igényné is vált, és azt követően, egy idő múltán pedig szomorú tapasztalattá.

Hogy egy konkrét példát említsek: egyszer felvételiztem a szociológiára, nem vettek föl. Ez nem volt egy különleges állapot, mert még sokakat nem vettek fel, de közben én meg rengeteg mindent ismertem, még a

6 A 25. színház volt az első hivatalosan engedélyezett alternatív színház Magyarországon. Gyurkó László író, Szigeti Károly koreográfus és Berek Kati színésznő alapította 1970-ben.

7 A hetvenes évek elején a budapesti Dohány u. 20. IV. emelet 25. szám alatt, Halász Péter és Koós Anna lakásában – és később más lakásokban – működő ellenzéki avantgárd színház.

8 Szintén a 70-es évek elején működő alternatív színház, amely a Hazafias Népfront klubjaiban, művelődési házakban és egyetemi kollégiumokban tartott színi előadásokat.

9 Márkus István (Budapest 1920–1997) szociográfus, a *Szabad Szó* és a *Valóság* szerkesztője, az Írószövetség tagja. Politikai nézetei miatt többször bebörtönözték.

10 A.Gergely András részvétele a falukutató táborokban: 1. 1980. Jászszentandrás (Jászberényi Tanítóképző Intézet – Népművelési Intézet); 2. 1983–1985. Balástya–Nagyviznyó. Márkus István, Nagy Endre táborvezetők. (Szegedi Tudományegyetem, Szegedi Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, Népművelési Intézet).

11 Juhász Pál (Debrecen 1944–) közgazdász, az agrárviszonyok meghatározó kutatója, ellenzéki író. Szakmatörténeti interjúját lásd: <https://20szazadhangja.tk.hu/szakmatortenet/juhasz-pal>.

12 Szalai Júlia (Budapest 1948–2023) közgazdász, szociálpolitikus, szegénységkutató. Szakmatörténeti interjúját lásd: <https://20szazadhangja.tk.hu/szakmatortenet/szalai-julia>, továbbá: Kovács É. – Vajda R. (szerk.) (2023) Szalai Júlia „...hogyan lehet a személyest beemelni valahogy a fogalmiba”. *Socio.hu Társadalomtudományi Szemle*, 13(1), 83–107.

13 Závada Pál (Tótkomlós 1954–) szociológus, író.

felvételiztető bizottságban is ott ültek ketten-hárman, akikkel minimum köszönő-, vagy ismeretségi viszonyban voltam. De föl azért nem vettek. És akkor úgy döntöttem, hogy jó, ha ez így nem megy, akkor majd nézek valami mást. És a tapolcai kutatás folyt, ami egybeesett időben azzal, hogy [Egerben]¹⁴ a könyvtár-pedagógia szakot végeztem, amiről én is tudtam, hogy nulla mint ismeret, mint végzettség, ezért mindenképpen az egyetemre akartam menni. De úgy nézett ki, hogy hát „nekem má’ van valami diplomám”, a másoddiplomás képzés pedig még nem volt megoldva, így nem jutottam be. Pedig, ha szerzek egy szociológus diplomát, akkor az nekem pont jól jött volna a szakmai életúton... Elmentem a vezetőképzőbe a Bánlakyhoz¹⁵ azzal, hogy én ide beiratkoznék. Mindenesetre jöjjen felvételizni, lássuk meg! – volt a válasza. El is mentem. És a bizottságban ott ült néhány – ma úgy mondanánk – „no name”, szóval szakmailag „nem létező” ember, aki kádernek biztosan közép- vagy felsőkáder lehetett, és kiderült, hogy ők annyit sem [tudnak] a szociológiáról, az empiriáról, se az aktuális szociológiai kutatásokról, amennyit én tudok – pedig én ezt éppen tanulni akartam volna. De hát megszégyeníteni őket nem lehetett... Mindenesetre oda se vettek föl. Akkor úgy döntöttem, hogy jó, előbb fogok én a szociológián tanítani, minthogy elvégezném. És hát a „képtelen jóslatok” is olykor beteljesülnek, ez valójában így is lett. Tehát sose végeztem szociológia szakot, de nagyon elszántan egy idő múltán azt gondoltam, hogy nekem ezt kell csinálni, és olyan területekkel kell foglalkozni, amikkel, ha lehet, akkor mások nem nagyon foglalkoznak. Ezért például a Művelődéskutatóban¹⁶ mindaz, ami ott művészettel, művelődéssel, amatőr körökkel, csoportokkal, akár vallással, akár tanyával [kapcsolatos vizsgálat volt], az mind nagyon jól jött. Ez egy hosszú életszakasz volt, amikor attól vagy azért léteztem, hogy beletanuljak, ha már megtanulnom nem lehetett.

[Idővel] fókuszálódott az érdeklődésem még a Politikai Főiskolán valami „politikai” felé. Részben ott ismerhettem meg Gombár Csabát,¹⁷ Papp Zsoltot,¹⁸ többeket abból a körből, és roppant mód megtetszett nekem, hogy itt milyen hihetetlen emberekhez lehet közel kerülni. Közben még csináltam ezt a nyomdai ezt-meg-azt. És a privát érdeklődésem a szociológus barátaim révén evidensen a szociológia felé fordult. Elkezdődött a beavatásom a terepen [...]

AZ EMBER NEM ANTILOP

Könyvtárosként találkoztam össze két meghatározó, vagy az én akkori gondolkodásomat bizonyosan meghatározó személyiséggel. Az egyik Kamarás István¹⁹ volt, aki akkor olvasáskutatással foglalkozott és az OSZK Olvasáskutató Osztály vezetője volt, meg Varga Lajos Márton,²⁰ aki a Népszavában kultúrrovat-vezető, vagy inkább kritikai rovatszerkesztő volt, komoly főmunkatársa az akkori szakszervezeti sajtónak. Mivel ez akkor részben a Szakszervezetek Elméleti Kutatóintézetének is része, illetve iskolája volt, kicsit abba a szférába

14 Eger, Ho Shi Min Tanárképző Főiskola, ma Eszterházy Károly Katolikus Egyetem.

15 Bánlaky Pál (Székesfehérvár 1937–) szociológus, pedagógus.

16 Művelődéskutató Intézet Budapest, 1978–1986. Vezető: Vitányi Iván.

17 Gombár Csaba (Budapest 1939–) politológus, szociológus, médiakutató.

18 Papp Zsolt (Budapest 1945–1985) filozófus, szociológus, politológus.

19 Kamarás István ODJ (Debrecen 1941–) irodalomtörténész, vallás- és olvasásszociológus. Szakmatörténeti interjúját lásd: <https://20szazadhangja.tk.hu/szakmatortenet/kamaras-istvan>. Lásd még: Tari L. (2017) Kamarás István gyűjteményének bemutatása. *Socio.hu Társadalomtudományi Szemle*, 7(1), 84–90. <https://socio.hu/index.php/so/article/view/636>

20 Varga Lajos Márton (Debrecen 1942–2017) irodalomtörténész, kritikus.

is átszalinkáztam... [Később] eljutottam Bruszt Laci²¹ révén a Hankiss²²-kutatásba a Művelődéskutató vagy Népművelési Intézetnél, illetve a Losonczi²³-kutatásba, a békési nagy munkába ilyen-olyan-amolyan adatfelvevőként, majd elemzőként. Szerintem ezek [a kutatások] meghatározóak voltak. Ez a fajta fertőzőtség azóta se múlt el. Sokat változott [a kíváncsiságom] idővel, de biztosan meghatározta, hogy mi iránt érdeklődöm elsősorban. Például nem a településszociológia iránt, bár az is [fontos] volt egy adott fázisban, vagy nem a nőpolitikai kérdések iránt, hanem inkább a művészet, irodalom vagy színház vagy zene felé kanyarogtam. [...] Ez bizonyos befolyásolta azt is, hogy utána hasonló területeken találtam meg a perspektívát, pályát, partnereket, lehetőségeket és körképet. Tehát, ha lehet így leegyszerűsíteni, ez a három fő komponens, mint életútindító hatás, és az ehhez kapcsolódó saját tevékenységi körök, csáb- vagy bűvkörök játszottak bele abba, hogy mi lett később a pályám.

Hogy konkrét legyenek: bekerültem tehát Hankiss Elemér életmód- és életminőség- kutatásába.²⁴ Megcsináltam kb. 500 kérdőívkitöltést, és megcsináltam kb. 1500 vagy 2500, irdatlan mennyiségű kódolást meg kódolásellenőrzést meg kódutasítás-gyártást meg kártyacsinálást és válaszártelmezést, mindenfélét. És az a tapasztalatom, ami aztán végül is a Művelődéskutatóban más befejezett vagy abbahagyott kutatás hasonló tapasztalata is volt, hogy kb. a felmérést készítőket egynegyede végzett korrekt munkát, az összes többi, az valami gezemicét hozott. A sarki presszóban kitöltve, minden kamu volt, és ez csak a kontrollvizsgálat idején derült ki ennyire harsányan. Akkor az volt az érzésem, ha erre lehet építeni egy egész irdatlan, szobányi adatbázist és lefuttatott programot és a többit, akkor én ezzel nem tudok foglalkozni, bocsi. Később volt egy készítése [Hankiss] Elemérnek, hogy mindenki írjon, valamit „tüszentsen” ehhez az egész kutatási izéhez. Én a „három kívánság” kérdéssel foglalkoztam, mert én is tapasztaltam olyat, amikor a „Legyen jó a világnak, a társadalomnak, a családomnak” stb. válaszkor [lényegében] az volt fontos, hogy kinek milyen a válasza, ki miért azt válaszolta, amit. És engem az érdekelt a részkérdésekben, hogy ki válaszolt olyanformán, hogy az mintegy rajta valóban túlélő, tehát osztársadalmi vagy nagycsaládi vagy kollektív érzetet fejez-e ki, és ki válaszolt tök formálisan, és ki válaszolt fantáziadúsan. Maradt egy-két ilyen színes-szagos-érdekes-cseles-bűbájos válasz, amit aztán nem lehetett sehova berakni, csak külön kreclibe, vagy külön polcra, vagy dísznek. Na, ezt én így nem tudtam tovább csinálni, inkább elmentem egy cigánytelepre, ahol fotóztam. Bár a fényképek zöme sikeresetlen, rosszul előhívott [kép lett], de mégis, azok a roma gyerekek, ahogy „beleugranak” a képbe, mint élmény sokkal többet adott ebből az egész kutakodásból, mint az, hogy Bruszt Lacival sok-sok hónapot, talán három-négy évet is töltöttünk azzal, hogy kérdőíveket hurcoltunk, adatokat, hordozókat felvenni, átvinni, programozás, lefuttatni, kontrollálni. És többet is tanultam belőle a társadalomtudomány teljesebb értékű, komplexebb módszeregyüttese szempontjából. Többek között azt is, hogy mi mindenre nem jó az, amiről azt hisszük, hogy az majd jó lesz, mert akkor nagy mennyiségben összehasonlítható. Valószínűleg, ha „hankissos” választ mondanék, akkor már az a törekvés, az a szándék, hogy valami nagy mennyiségben összehasonlítható legyen, azt lehet alkalmazni búzatáblára vagy folyásállandóságra egy folyónál vagy denzi-

21 Bruszt László (Budapest 1949–) politológus, értékkutató.

22 Hankiss Elemér (Debrecen 1928 – Budapest 2015) irodalomtörténész, szociológus, értékkutató. Szakmatörténeti interjút lásd: <https://20szazadhangja.tk.hu/szakmatortenet/hankiss-elemer>.

23 Losonczi Ágnes (Debrecen 1927–) szociológus, életmód kutató. Szakmatörténeti interjút lásd: <https://20szazadhangja.tk.hu/szakmatortenet/losonczi-agnes>. Lásd még: Klopfer Zs. (2015) Losonczi Ágnes gyűjteménye. Socio.hu Társadalomtudományi Szemle, 5(3), 256–261. <https://socio.hu/index.php/so/article/view/535>

24 Hankiss Elemér, Életmód, életminőség. 1 hullám (1976–1978). Munkatársak: Füstös László, Manchin Róbert, Szokolczay Lajos. MTA SZI, Művelődéskutató.

tásmérésre, mit tudom én, a vérképeknél kitűnően lehet használni. De emberekre? Szóval „az ember nem antilop”, hogy olyan „hankissos” pozíciót vagy könyvcímet idézzek.

Visszatekintve: az intézményi, szakterületi párhuzamosságok valószínűleg [a kezdetektől] megvoltak, és ma már megvallom, hogy egyúttal nekem életvezetési utat, módot, technikát, ismeretet, tudást is kínáltak. Olyan dolgokban vehettem részt, amelyeknél nagyon triviális kapcsolódás volt más szintekhez. Például itt van a magyar hétköznapi kulturális intézményrendszeri felmérésben a művelődési körök tevékenysége²⁵ stb. És ez az empirikus tudás, empirikus kutatás később visszafordult egyfajta rossz tapasztalattá, hogy „Úr ég! Hol áll ez az ország?” [...] Például [Hankiss] Elemér kutatásában volt egy csomó olyan békési, baranyai, borsodi települési szint, ahol cigánytelepi rész kérdésekkel, illetve kontrasztképpen a nem-cigány (vállalkozói, polgárosodó) miliőben is interjúztunk. Ezekre mindig úgy mentem el, hogy a hónom alatt a magnó, a kezemben a kérdőívek, tehát teljesen felcicomázva, és fényképezőgép is. Úgy indult, hogy kezdtem fényképezgetni a falut, a tájat, a tanyát, a telet, a kéményeket, a néprajzi izéket, látványosságokat. És egy idő múltán megerősödött bennem az, hogy ezek, ha diribdarab-számra nem is hasznosulnak – mert én úgy gondoltam, hogy azokkal a kérdőívekkel nagyon sok mindent úgysem tudok meg azokról az emberekről, akikkel futólag találkozom –, de egy fotóval talán több, több fotóval talán még érdekesebb [a felmérés]. Majd elbarangoltam a Rádióba, ahol viszont ezeket a [kutatási élményeim] mint komplexebb megközelítéseket, elvittem műsortervként. „Jól van, fiam, csináld meg! Hozz egy címet, elfogadjuk, csináld!” Elfogadták. Volt, hogy egy dokumentumfilm hatását a moziból kijövő emberek között faggatva magnós interjúban összehoztam egy pompás, mondjuk 52 perces anyagot. Amire azt mondta a Bölcs István,²⁶ az éppen akkori rádiós kulturálisrovat-vezető, hogy „Ó, ez nagyon jó! Na most, ebből kéne 4 perc 7 másodperc!” És elkezdődött a nyűglődés, a kínlódás, a vajúdás minden fázisa rám törni, hogy ezt most úgy kell likvidálni, ahogy van, és átbeszélni, megtartani belőle a tónusokat. Megtanultam a rádiós vágást, hogyan lehet hangközökből, magán- és mássalhangzókból összeállítani, kivágni, tónusban hagyni és így tovább. És amikor már hülyére gebedtem magam, akkor még mindig 39 perc volt, és azt mondták: „ühüm... 4 perc 7 másodperc!”

Meg kellett tanulni azt, amit később az érdeklődésem részbeni változásával a filmnél tapasztaltam, hogy ezertizenhárom órányi felvett anyagból [hogyan] kell egy 27 perces dokumentumfilmet csinálni. Az legyen ütős, de az összes többi, az szecska, az maszlag... Mert a filmben benne van a hatásszünet, benne van a tónuskülönbség, benne van a háttér is, a bemozdulásos életheletlenségben a háttérmozgás, a teljes környezet is. Ezzel kezdődött egy új érdeklődési fázisom a Balázs Béla Stúdióban²⁷ a kísérleti filmmel [annak ellenére, hogy a BBS státusz senkinek sem jelentett se jövedelmet, se munkajogi védelmet]. A Rádióban külsős voltam, sőt kvázi ebből éltem, mert nem volt [állandó] munkahelyem. Bár a személyimbe be volt írva a Népművelési/Művelődéskutató Intézet, amit aztán fölhasználtam arra, hogy rengeteg olyan helyszínre is el tudjak menni, tervezek, építsek, konstruáljak, ami, ha úgy tetszik, tábor, ha úgy tetszik, terep, ha úgy tetszik, művészeti tapasztalatszerzés. Ha éppen úgy alakult, akkor a kutatás közben megszerzett kapcsolat révén, mondjuk Borsodban vagy Nógrádban vagy egy balassagyarmati kiállításon.

[...]

25 A Népművelési Intézet Amatőr Művészeti Osztálya megbízásából kb. 1977–1981. között.

26 Bölcs István újságíró, rovat- és műsorvezető a Magyar Rádióban 1972–1989 között.

27 Balázs Béla Stúdió (BBS) 1959-ben a Filmgyár keretein belül alakult kísérleti filmes műhely.

A kutatásaim listájából következhetne az, hogy húúú, mennyi mindennel foglalkozott ez a pasi! [...] [hol-ott]alapvető értelemben vett folytonosság van ezekben. Néhány példát mondok: ott volt a filmgyári működésmódom – hiszen a BBS végül is a fiatal filmeseké volt, kötetlen intézmény, egyesületi tagsággal, de azért mégiscsak alaptámogatás-függő, vagy attól eltérő, azt tulajdonképpen kijátszani próbáló együttes. Akik odatartoztak, azok valamiféle besorolást [kaptak], egymás közötti presztízsjátékok, -harcok, -küzdések és külső hatások vagy kapcsolati hálók működtetése révén... Viszont a Művelődéskutató Intézet kvázi munkatársaként kevesebb mint szabadúszó voltam, mert kötött is meg mégsem. [Célom volt] tehát a filmgyárban is valamilyen munkáért valamilyen pénzt kapni, az nem lett volna rossz... ilyen esetekre volt az, hogy a Balázs Béla Stúdió bizonyos kliensei... 3–4 különböző dokumentarista csoportjától kaptak – például a Társulás Stúdiótól²⁸– extra támogatásokat.

Vagy amikor a gazdasági vagy szociológiai, konkrétan gazdaságszociológiai, munkaszociológiai kutatások néhány empirikus tapasztalatával és ezeknek a makroelméleteknek vagy nagy rendszerelméleteknek egymásra vetítésével találkozhattam, [amit] el tudtam helyezni később például S. Nagy Katalin²⁹ kutatásában, éppen a Tömegkommunikációs Kutatóközpontban vagy még a Művelődéskutatóban is, vagy már a Műszaki Egyetemen. Kiindultam tehát a filmből, tanultam valamennyit szerepekről, és akkor ezt S. Nagy úgy fordította le, nézzük meg a magyar filmben a nők szerepét. Akkor 50 évnyi anyagon átrágtam magam, a vetítéseket megoldották a filmarchívumban meg különböző mozikban. Végignéztem kb. 70 filmet abból az aspektusból, hogy hogyan ábrázolnak nőt, milyen szerepekben, milyen pillanatokban, milyen státuszfüggéseket szimbolizálva stb. Ugyanez folytatódott [...] amikor „a munkás” jelenik meg a filmen. [Mivel] a munkáskultúra, osztálykultúra irányzatos programmá lett [a 70-es évektől], és ez megjelenik az irodalomban – lásd a munkásirodalom kutatása tematikát –, de kérdés volt, hogy ugyanez a munkás hogyan látható a dokumentumfilmben, például egy ózdi átalakulási folyamatban. [Megjelöltem azt a hasonlóságot] hogyan ábrázolják [ugyanazt a témát] a kortárs nyugati filmben, milyen előképek, modellek, minták vannak a szovjet filmben, a brit vagy a francia mozgalmi filmekben. Ezek mind kultúrafogalom-bővülést, vagy komplexitások gazdagodását jelentettek számomra, amelyek az én fejlődés- vagy változásfolyamatom egy adott ívét leírják, de voltak – a szerteágazásokból következően – újabb tudásmódok, újabb tevékenységek is. Amiért mindez fontos, hogy miként épültek egymásra tudások és kutatások, elbeszélések és felismerések.

[...]

[Voltak más kalandozásaim is, például, amikor] rájöttem, bár valamelyest tudok fotózni, mégis filmezni szeretném a világot, viszont a filmhez érteni kell. A Főiskolára felvételizni, az több menetben is reménytelen volt. Eltökéltem, hogy engem a képi része érdekel [a társadalom megismerésének], az operatőri munka, és valaki súgott: *miért nem megyek a tévéhez? Ott van ilyen képzés.* Segédoperatőrként elkezdtem a Televízió Fiatalok Stúdiójában dokumentumfilmet csinálni. A „belépő” egy filmetűd volt, aminek kvázi játékfilmes, szimbolikus, képies valaminek kellett lennie. Egyszóval egy társadalmi, empirikus, megtanult, megtapasztalt valóság és ennek a művészi tükröződései vagy tükrözhetőségi verziói szinte összekaroltak vagy egymásra épültek, mert ez volt a fő létformám, fő tevékenységem, így hát egymást erősítették. Egyszerűen egyik [tevékenység] a másra épült, és lett belőle valóban az egyedi pillanatokat alkalmilag rögzítő, és otthon „*magam előhívom, magam csinálom, én rontom el*” fotó. És lett ugyanebből a fotózáskedvből, -mániából valamelyest

²⁸ Társulás Stúdió alapítva 1981-ben, a dokumentumfilmek műhelyként.

²⁹ S. Nagy Katalin (Nagykanizsa 1944–) művészettörténész, szociológus. Szakmatörténeti interjút lásd: <https://20szazadhangja.tk.hu/szakmatortenet/s-nagy-katalin>.

megélhetés is. Még apám révén szerkesztőségi ismerősökhöz is be tudtam hordani, mondjuk, nyári táncfesztiválon készített fotókat, amiket én csináltam, ott előhívták. És be tudtam vinni ugyanarról egy kis rövid ismertetőt a Film, Színház, Muzsikának.³⁰

Mivel készítettem színházi fotókat is, például a Déryné Színházban, meg ilyen kis társulatoknál, nyári hahnibrigádnál, [később] ezekről írtam ezt-azt, [mivel volt] egy „újságíró hajlandóság” bennem. Jártam az újságíró-iskolába is, kvázi ilyen magánakadémiára, azt még a Bernáth László³¹ csinálta a MÚOSZ-ban. Eközben egyfolytában [...] gyártottam a Hankiss-adatlapokat, -kérdőíveket, meg kódlapjait, azok minden hibájával, snasszságával, eredménytelenségével együtt – nagyon komoly tanulság volt. De egyúttal valamiféle hitelképességet, inkább úgy mondanám, hogy „gyakorlatias bennfentességet” szerezhettem olyan területeken, amit aztán „meghálált” az élet, mert más haszna is volt. Mondjuk, a Művelődéskutatóban S. Nagy Katalival az akkor éppen folyó lakás-³² meg a Kapitányék³³ intézménymimika-kutakodásában,³⁴ és elkezdett érdekelni a város. De ugyanakkor ezek a kulturális szimbiózisok, kölcsönhatások is. És amikor egyszerre három intézmény „esett ki” – idézőjelben mondván – a hátam mögül, akkor elmentem a Közvéleménykutatóba,³⁵ ahol nem a közvélemény volt a lényeges, mert az csak egy „ráfogás” volt, hanem azok a kutatások, amelyek nem a tömeges napi darálóból folytak ki, hanem az intimitások, amiket a darálóból kiemelkedő egy-egy konstrukció kidobott.

[Megtapasztaltam azt is], hogy a kutatóknak is megvolt a maguk alapkérdése valamely társadalmi csoporttal kapcsolatban, a választott módszertan, de döntően a társadalmi struktúra szempontjából akartak érvényeset mondani. Történetileg most visszanezve, számos fontosat el is mondtak, de azért ezek a kutatások nem álltak össze egy olyan egészé, ahol azt lehetett volna mondani, hogy a korabeli magyar társadalom gazdálkodói rétege, munkásrétege, kisvárosi értelmisége, nagyvárosi értelmiségi rétege tulajdonképpen leírható módon így vagy úgy megszületett. Ezek a kutatások mind sporadikusan jelentek meg, és [a kutatók] egymástól sem igényelték azt, hogy összekapcsolódjanak a tudások. Épp ellenkezőleg, mindenki igyekezett a maga kis szigetén maradni. [Ezeket] a harmóniahányokat azonban egy kulturálisan „fennköltebb” szférában vélem megnevezhetőnek, amely képes a másságosság elfogadására: mondjuk, S. Nagy Kati művészettörténeti érdeklődése, amint ránéz egy bútorzatra, és abból kiderül számára, hogy ennek milyen történeti, gyártási, gazdasági, finansziális, használati stb. tartalmi vannak.

[...].

Nekem valahogy a saját szakmámban, a dokumentumfilmben, még akár az antropológiában is – bár ott valószínűleg elfogultabb vagyok – [a mikrovilág, a kisember a fontos]. Azért mentem [kisvárosba, vagy falura], mert ott a [kisvilág] jelentősége súlyosabb, ennek az absztrakciónak, ennek az elhallgatottnak, ki nem mondottnak, a meg nem jelenítettnek, aminek mélyen struktúra- és létformáló tartalma, mérvadó mivolta [van], amely úgy jelenik meg, hogy „kiénekelhető” abból a valóságból, amiről szólunk... Tehát úgy érzem, hogy nemcsak a szociológia szakmai táborai, az azon belüli műveltségi vagy tanultsági iskolák, a nyelvek [vál-

30 Kulturális képes hetilap, 1957–1990.

31 Bernáth László (Budapest 1930–) újságíró, filmkritikus.

32 S. Nagy Katalin kutatásai: 1972–1975: A vizuális kultúra a lakásban (Népművelési Intézet), és 1975–1978: Lakáskultúra, lakásmód Telkibányán (Népművelési Intézet).

33 Kapitány Ágnes (Szentgotthárd 1953–) és Gábor (Budapest 1948–) szociológus, kultúranropológus házaspár. Szakmatörténeti interjújukat lásd: <https://20szazadhangja.tk.hu/szakmatortenet/kapitany-agnes-es-kapitany-gabor>.

34 Kapitány Á. — Kapitány G. (1989) Intézménymimika. Budapest: Művelődéskutató Intézet.

35 Tömegkommunikációs Kutatóközpont (1975–1991), majd Magyar Közvéleménykutató Intézet (1992–1995).

tak fontossá]: ki az, aki németet, [Max] Weibert és [Ferdinand] Tönniest hozza, s ki az, aki a franciáig el tud menni vagy el szokott menni. Mondjuk Somlai³⁶ másképp, mint Erős Feri,³⁷ az egyik inkább a pszichés részét, a másik inkább a struktúrameghatározó, a [Claude] Levi-Strauss-os strukturalista-funkcionalista részét emeli ki, és ezt használja föl és csinál belőle „magánügyet.” Azokat, akik mondjuk a nagy struktúrákban gondolkodnak, mint például Losonczi, akit a társadalmi működés érdekel, vagy akik a szociokulturális dimenziók mellett a felhangokat is meghallják vagy az aprócska kis „pizzicato”-ban elhelyezett szaggatottsági „bizonytalanságokat” is megfogalmazzák, azokat én valamiért többre értékelem, mint azokat, akik folyamatosan tologatják az adatokat maguk helyett, és „felső decilist” mondanak ahelyett, hogy vannak a rohadt gazdagok, meg a kutyául szegények.

[...]

MEGOLDÁST SZÁLLÍTUNK

Magamat valami kicsit manófélének gondolom, motyogó manónak, aki egész életében megszámlálhatatlan évszázadot töltött beszéddel, beszélgetéssel. Amikor elkezdtem tanítani, a nyolcvanas évek első harmadában, nagyon keményen strukturáltam az órákat. Ez a jogi egyetemen volt, politikatudomány, annak is részterületeként Bevezetés a helyi társadalom kutatásába, közösségkutatási módszertan, amiről a jogász diákoknak végképp fogalma sem volt (még nekem sem túl sok). Nem járkáltam mindig a „magam írta tankönyvvel”, hogy „*ezt tessék megtanulni, aztán ezzel minden tudva van*”, hanem inkább problematizáltam, a különböző verziókat villantottam fel, és vártam, hogy arra reflektáljanak. [...] Próbáltam kitalálni azt a formát, ahogy megszolgálhatom a figyelmüket, kiérdemelhetem a bizalmukat, ahogy elfogadtatom magam azért, hogy utána vagy párhuzamosan én is könnyebben el tudjam fogadni őket. Aztán eltelt mondjuk 10 év vagy 15, és egyszer egy egész hátizsáknyi saját tanszéki meg egyéb szakirodalmat a táskámmal együtt kiemelték az autóból, és odalett mindenféle jegyzetem, óravázlatok, alapkönyvek. Attól kezdve úgy döntöttem, többet nem reprodukálok, nem adom kézbe a vázlatot, inkább adott helyzetben strukturálok majd azt, amit mondani akarok.

Viszont megtartottam régi kutatási anyagaimat, mert például a diákjaimnak, akiket az antropológia kvázi „módszertanára” vagy cselvetéseire, ügyeskedéseire, finomságaira nevelni, tanítani illik és kötelező, azokat ezekkel az árnyalt jelenségekkel, [értsd], hogy néz ki mondjuk egy heti rendszerességgel megcsinált TK-s³⁸ omnibuszos adatfelvétel a Közvéleménykutatóban stb., és milyenek az ehhez kapcsolódó személyes kérdések, narratívák, az ezekből megjelenő tanulmányok vagy azok mellékletei – egyszerűen én ezt mindig megpróbáltam a diákoknak ebben a „sodrásban”, ebben a folyamatszerűségben bemutatni.

[...]

Aztán volt egy időszak, amikor jócskán megtévedtem, megtévesztően azt gondoltam, hogy tudok valamit. Majd megint jött egy időszak, amikor már rájöttem, hogy mi mindent, mihez képest és mennyi mindent nem tudok. És most megint kezdek visszatérni – akár tudományterületi érdeklődés szempontjából is – olyan kér-

36 Somlai Péter (Budapest 1941–) családszociológus. Szakmatörténeti interjútát lásd: <https://20szazadhangja.tk.hu/szakmatortenet/somlai-peter>.

37 Erős Ferenc (Zalaegerszeg 1946 – Budapest 2020) szociálpszichológus, analitikus. Szakmatörténeti interjútát lásd: <https://20szazadhangja.tk.hu/szakmatortenet/eros-ferenc>.

38 Szecsckó Tamás vezette Tömegkommunikációs Kutatóközpontot.

désekhez vagy olyan témakörökhöz, amikkel a késő kamaszkoromat, a felnőttkoromat kezdtem: filozófiákhoz, művészettörténethez, zenéhez. De ha erre rákérdez valaki, akkor is csak azt mondom, hogy társadalomkutató vagyok. És amint pontosítani akarom: szociológus vagy politológus? Kulturális antropológus? Politikai antropológus? Zene- vagy táncantropológus? – akkor már nehéz a megfelelő öndefiníciót megtalálnom. [...]

Nem érzem habituális többletnek, vagy oly kiemelkedő másságosságnak azt, hogy megoldásra töreksem. Egy időben Budán laktam, ahol tán a millió más, mindegy is, a szemben lévő házban lakott egy vállalkozó, állt ott egy kis furgonja, csilivilvi autó volt, és szép színessel az volt ráírva: „Megoldást szállítunk.” És annyira megtetszett a dolog, hisz’ ez egy korszakot leíró fogalmi ígéret – tök mindegy, hogy miről, hova, kinek. Megoldást szállítunk! Azt a magabiztosságot, amivel ez az ember kimondhatja, ígérheti valakinek. [Mindezt] egyrészt oltári zsványságnak, vagy hogy minősítsem, papi maszlagnak mondanám. Ugyanakkor pont az kezdett el érdekelni, hogy mennyi magabizó öntudat, életkezelési vagy emberismereti, szituációfeltárási, belátási nyugalom és bizonyosság kell ahhoz, hogy valaki azt tudja mondani, hogy szállítom a megoldást. Én [ebbe] még beleértem azt is, hogy az is egy szállítás vagy az is egy megoldási lehetőség, ha azt mondja, hogy erre nincs megoldás. De keresni fogok, holnap jövök, hozom, kitalálom! Végül is a nem-válasz is válasz úgy, hogy benne rejlik több más lehetőség. [...]

ANTISZOCIOLÓGUS TÁRSADALOMKUTATÓ

Itt van Kiskunhalas kutatása,³⁹ amelyben az volt a feladatomban, hogy interjút készítsék a helyi könyvtár társadalmi hatásáról, a könyvolvasásról, a tanya és a város másságáról, erről-arról. A mai napig is második vagy mondjuk harmadik „szülőhelyemként” tekintek Kiskunhalasra, huszonév alatt annyi kapcsolat, emberség, partnerség, sok minden kiépült a város meg köztem, hogy én abból végül is a ’90-es években, amikor a Magyarország felfedezése sorozat⁴⁰ még utolsókat rúgott – de már nem sikerült megjelentetni –, valami 770 oldalon megírtam a magam történetét.⁴¹ A „halasi kutatás”, Kamarás István, Varga Csaba⁴² meg én, meg az Egy kisssváros⁴³ kötet – helyben mindenképp szimbolizálja ezt az „értéktöbbletet” [amit képviseltünk]. Úgy érzem, hogy ez nem egy ember kutatása volt, mint „halasi kutatás”, hanem egy kutatócsoporté, akiknek mellel se gondolkodásmódban, se stílusban, se térben, se időben, se intézményességben nem volt egymáshoz igazán közük. Az én köztes szerepem, meg aztán az a plusz feladat, amit kényszerként magamra vállaltam, hogy én megyek továbbra is. Megtiszteltetésnek éreztem: hogy kutatási segéd munkásként, interjúkészítő lóti-futiként bedolgozhattam [magam] ebbe a kutatásba. És akkor a Kisssváros kötetbe végül is Kamarásék beemeltek A konok város szociográfiai résznek van egy [alfejezete], ami szövegszerűen közöl egy helyi vitát a nyilvánosságról, amiben tükröződik az, hogy hogyan küzdöttek meg a városban a hatalmasságok a kutatók reális „mátságosságával.” Ezen a vitán meg is kaptuk a város munkásőr-parancsnokától: „maguk itt jönnek, és olyan látszatot akarnak kelteni, hogy maguk itt a valóságot mondják meg.” Később az volt a kényszerű funkció, hogy miután [kutatótársaim] már nem teszik be a városba a lábukat, sőt volt, akire még „kilövetési parancsot” is kiadtak, azaz, ha idejön a városba, akkor azonnal hívják föl a helyi, városi pártköz-

39 A kiskunhalasi kutatás célja: a helyi társadalom értékrendjének, közösségi kapcsolati rendszerének, hagyománytudatának, közéleti folyamatainak feltárása. (1979–1986, Népművelési/Művelődéskutató Intézet, OSZK Könyvtártudományi és Módszertani Központ).

40 A sorozat 1937–2012 között működött, majd 2017-ben újraindult.

41 A.Gergely A. (1996–2012) A konok város. Budapest. Kézirat.

42 Varga Csaba (1946–) író, szociológus, filozófus.

43 A.Gergely A. – Kamarás I. – Varga Cs. (1986) Egy kisssváros. Budapest: Művelődéskutató Intézet.

pontot, mert ki van tiltva. Én nem voltam kitiltva, de engem is rögtön leinformáltak. [Kamarás és Bánlaky] azt mondta: „nem akarjuk befolyásolni a helyi világot.” De tőlem kérték: „menj el, és nézd meg, hogy hogyan hatnak ezek a megjelent írások. Felbujtják a tömeget? Lehangelik őket? Igazat adnak nekünk? Elfogadják a kutatás, a publikálás, a nyilvánosság igazságtartalmát? Vagy mindenki meg van véve a manipuláló hatalom által, vagy mi van egyáltalán?” Tehát én visszajártam még jó fél, inkább másfél évig. Kiskunhalas kapcsán az én „témakörömben” a kulturális befogadás és intézményesülése, tulajdonképpen minden beletartozott. Így például a cigány ügy a Haragos-telepen. A kérdőívek kitöltése mellett feltettem a saját, spontán kérdéseimet és folyamatosan fotóztam. Talán innen indultam el a szimbólumok használata felé vizuálisan is.

[...]

Ez [a nyomon követés] olyan típusú fejbekölintő élmény volt, amit nagyon nehéz elválasztani attól a törekvéstől vagy saját érzékenységtől, hogy engem pont ezek [a rezdülések, félmondatok] érdekelnek. Ebben az értelemben most egy kicsit kritikus leszek, talán igazságtalanul, de úgy érzem, hogy az a tudományos hiedségünk vagy távolságtartásunk – ami úgymond, deskriptíve, leírható módon elvárja tőlünk egy valóságos világ megjelenítését – csak ritkán elegendő többre. Nem vesszük észre, hogy abban a tükörben mi legalább annyira szereplők vagyunk (kvázi a tükör másik oldalán is tükör van, és abban részben magunkat látjuk) rávetítve mindeme problematikák révén valami tematikára, s csak ritkán fordul elő, hogy ez kiegészül az érzékenységgel, az anyaggyűjtéssel, az adathalmazozással, feltárással, értelmezéssel. Ez egy kicsit (úgy érzem) strukturális hiányossága a szociológiai kutatásoknak, amelyeket így, elnagyoltan: „a szociológiai kutatások” – ki nem lehetne mondanom, mint kulturális antropológusként hivatását gyakorló valakinek. Nyilván, „a szociológusokról” nem is beszélhetek, mert hányféle szociológiai ágazat, irányzat, törekvés, iskola, módszertan és egyéb van! De azt, amit én akkor – a ’70-es évek végétől számítva a ’80-as évek végéig kb. – mint módszertani alapvetést kaphattam, annak egy jó része ezekre az adatfelgyűjtő (szándékosan használom ezzel a kifejezéssel, mert a néprajzosok is „felgyűjtenek” olyasmit, ami mintha leesett volna), tehát az adatokra alapozó, „objektívnek” tetsző vagy annak értelmezett ismeret valahol nekem mindig kevesebb volt, mint akár egy-egy töredéknyi emberi vallomás. Ha lehet ilyet mondani, akkor társadalomkutató lévén meglehetősen „antiszociológus” voltam... És mindig zavart, hogy ne beszéljünk csak úgy a társadalomról, mert olyan nincs. Ne beszéljünk a munkásságról, mert az sokféle. Szóval, hogy ne lehessen tudományos létjogunk valamiről általánosságban, egyetemességben vagy épp elvontságokban beszélni, s nem egzakt, nem konkrét, nem személyes minőségekben.

[...]

Ha lehet ilyen önképet alkotni, akkor én próbáltam alkalmazkodni ahhoz, amit a szakmai narratív szinteken elvártak. De ebben volt egyfajta kibúvókeresés. Ahogy a halasi kutatásban sem akartam különösebben a halasi csipkével foglalkozni, mivel az emberek „csipkézete” sokkal jobban érdekelt. Amikor Kőszegre elkerültem vagy Tapolcára, akkor is ugyanez a nehezen megfogalmazható, mentalitásokban és főleg a lokális tudatban, a helyhez kötődés kezdeményében mindenképp jelenlévő univerzum kötött le vagy foglalkoztatott. Ha az ember a sütikézés, kávézás 20 perce helyett vagy mellett még eltölt 3–4–5 napot, hetet vagy még ennél is többet, ilyenfajta impresszióknak, lélekre és felfogásmódokra gyakorolt hatásoknak mérhetetlen tömegét szedi össze.

Ilyen volt a tapolcai kutatás,⁴⁴ ami úgy indult el, hogy nézzünk meg egy másik terepet, ahol ugyancsak „könyvtár és társadalmi környezet” címen el lehet indulni egy adott pontról, a helyi könyvtárból, ahol összeülnek értelmes emberek, értelmiségiek, könyvhasználók, zenei program van, versfelolvasás, más egyéb. Miközben különböző korúak, mégis épül egyfajta közös tudás, a közös kulturális lenyomat tömegéből valami. Ez Tapolcán éppúgy igaz volt, mint Kőszegen,⁴⁵ Halason vagy Balassagyarmaton.⁴⁶ A ,70-es éveknek volt egy kinevezett, vagy értékét tekintve felbecsült törekvése – utalnék itt a Nagy László-s,⁴⁷ pilinszkys,⁴⁸ Csoóri Sándor-os⁴⁹ gondolkodásmódra, amelyben az „archaikusnak” az „újrakeresésére”, az egykor volt értékes népnek a „megmentésére” vállalkoztak. [Mindez közelebb állt hozzám, mint az empirikus adatok elemzése.]

Legyek őszinte, ez valószínűleg egy otthonról hozott minta, hogy az is van, ami „nem van”. Talán meséltem már a kottáról: amikor a kotta egyben partitúra is, és nem értettem, nem tudtam átlátni. És akkor az apám előhúzott egy partitúrát, amelyik a lóugrásban lerajzolt kottahangok és az esetlegességek függő rendjében és mindezek összességében mutatja a zeneművet, egy független rendszerben is előadható interpretációt kínál. Akkor majdnem feladtam a hozzáértés lehetőségét, de annyit beláttam, hogy a végtelen számú variánsokat végtelen számú interpretációval lehet kiegészíteni [...] Tanulság, hogy a „másságosság” becslése, sokra becslése együtt járhat az emberrel, ez viszont nagyon nagy elánnal vagy rössel vitt közelebb az antropológiai szakterülethez. Itt van egy olyan tudomány, amelynek a presztízsében vagy akár módszertanában vagy akár tudománytörténeti tőkájében jelen van az a komplexitás, amit hittel hiszek.

A nagyviznyói falukutatás,⁵⁰ amit Márkus István Balástya–Nagyviznyó összehasonlító kutatása révén kezdtünk el,⁵¹ az evidensen vezetett el afelé, hogy ha az ember a térképre néz és ott mélyebb rétegeket keres, akkor ott kunok hol fordulnak elő? Hogyan lesznek jászkunná, jásszá, katolikussá, reformátussá, nem-kunná, palóccá. Ezek olyan rétegek meg folyamatok, melyek belső strukturális átalakulásokat tükröznek, amit nagyon nehéz még bourdieu-i kategóriákkal is mérni. Mert még nem is a térség és az identitás a fő kérdés vagy a szimbolikus tőke és annak hagyományozódása, hanem sokkal inkább az, [hogy képesek-e minimálisan alkalmazkodni a közösségükhöz?]

RÉSZTUDÁSOK RÉSZTUDÁSAI

Talán a '90-es években vagy inkább később hallottam evidenciaként megfogalmazni, hogy mi van akkor, amikor a részek összege, számszerű teljessége többet ad ki, mint az egész. Mi az egész? Egy összetört pohár minden üvegdarabkája, az az egészet adja ki. De pont az egésznek az a többlete, hogy használhatóságában, pohár mivoltában, emlék mivoltában, funkcionalitásában vagy értéktartalmaiban van egy többletértéke, és ezeknek a részeknek (a helyi kutatásnak a városban, a falukutatásnak, a munkásvonat-kutatásnak, a munkásfilmnek, a munkásfotónak stb.) van egy olyan jelentéstöbblete, amelyik után az olvasat- vagy megértésformája nem okvetlenül a közlők, hanem nagyon sokszor a befogadók vagy a közvetítők lehetősége volt. [Ha

44 A.Gergely A (1984) *Közérzet és helyzettudat a helyi értelmiség életében*. Tapolca. Vitaanyag.

45 A.Gergely A. (1996) *Tér, idő, határ és átmenet*. MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont.

46 Utasi Á. – A.Gergely A. – Becskeházi A. (1996) *Kisvárosi elit*. MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont.

47 Nagy László (Iszkáz 1925 – Budapest 1978) költő.

48 Pilinszky János (Budapest 1921–1981) költő.

49 Csoóri Sándor (Zámoly 1930 – Budapest 2016) költő, esszé- és prózaíró.

50 A.Gergely A. – Cséfalvay Z.—Lichtenstein J. (1990) *Nagyviznyó*. MTA Néprajzi Kutatócsoport.

51 Kutatásvezető: Márkus István, Nagy Endre (1979–1985), kutatótárs: Cséfalvay Zoltán, Lichtenstein József.

megkérdeznék], mit tudnék felidézni a Zdravomiszlov⁵² szociológia-módszertani alapkönyvéből, vagy a Szczepanskiból,⁵³ elbizonytalanodnék. Vannak olyan művek, amelyekből az ember nyugodtan megbukna, pedig a híres kutatók is gondolkodtak a városról, csak az a kérdés: mit? A Robert Musil alapművéről⁵⁴ már megjelenésekor kimondták, hogy hát ez nem a mennyek országa [...] Az állandóan gyarapodó tudásmennyiség és a tudásmínőségek rétegződése szinte lehetetlenné teszi – vagy tette egy időben –, hogy ezek a diskurzusok kellőképpen összehangolódjanak. Maradnak tehát a résztudások résztudásai, és ezek (ki harsányabb, ki szegényebb, ki alávetett, ki kitörő-hangolódó) közleményei, amelyek mintegy felülírják nemcsak a tudhatókat, a város megismerhetetlen sokszínűségét, hanem azt is, hogy erről hogyan lehet interpretálni bármit is. Következésképpen, ha irányadó tónusa van a szaknyelvnek, a publikációs lehetőségeknek, az OTKA-pályázat elfogadóapparátusának, akkor nem lehet arról gondolkodni, hogyan van jelen a szaktudomány relatíve érvényesen egy adott településen vagy egy adott piacon vagy adott témakör feldolgozásában.

Én, ha lehet, úgy mondanám, minél kevesebb ilyen makroszintű gyalázatot állíts elő, mert mindegyiket rétegeiben is, komplexitásában is, nagy univerzális mondandójában is úgy lehet cáfolni, ahogy van [...]

Például a balassagyarmati kutatás esetében éppen Gyániék,⁵⁵ és azóta mások is már csak a Gyáni-szöveget⁵⁶ hivatkozzák, nem az eredetit. A kritikája annyiban mindenképpen érvényes volt, hogy ő egy olyan aspektust tett hozzá az írásunkhoz, amit mi nem vettünk be kellő hangsúllyal a várostörténeti kutatásba. Nekem is volt olyan kérdésköröm, amit ha már pár héttel, pár hónappal később újra olvastam volna, szembesülhettem volna azzal, hogy hogyan lehetett ilyeneket leírni [...] Eötvös Péter⁵⁷ azt mondja, hogy a világ körülöttünk olyan durván gyorsult be, hogy már nincs méltó időnk, figyelmünk, eleganciánk, „megértőkén” az elfogadásra, belátásra, főleg a szakrálissal való érintkezésre, találkozásra. A Vidovszky 80. születésnapján volt egy koncert, ahol Klenyán Csaba⁵⁸ játszott egy Eötvös Péter kompozíciót (A dervis tánca), ahol pont azt vártuk, hogy ezek a begyorsulások időnként feloldódjanak egy lassulással. És ez a lassulás tenné lehetővé azt az érintésnyi csekélységet, ami egyfajta szakrális többletbe kötne.

[...]

MIBŐL ÁLL EGY VÁROS?

[Várost kutatni szerintem akkor lehet], amikor képesek leszünk majd rálátni részre és egészre. [Tudjuk], hogy Szelényi⁵⁹ is elment és látott lakótelepet és interjújegyzőkönyvet és megnézett mobilitási mutatókat a KSH-statisztikákban, s több várostervező intézeti statisztikából meg azt is kutatta, hogy a 6–7–8–9–14. kerületből mennyien költöznének legszívesebben a Rózsadombra, vagy legalábbis az elegáns 12. és felső kerületi miliőbe. Ebből azt a következtetést vonta le szociológuspartnerekkel, például Konrád Györggyel,⁶⁰ hogy a

52 Zdravomiszlov, A. (1973) *A szociológiai kutatások módszertana*. Budapest: Kossuth.

53 Szczepanskzi, Jan (Varsó 1939–2017) nevelés- és társadalomtudományi kutató.

54 Musil, R (1930) *A tulajdonságok nélküli ember*. Budapest: Európa.

55 Gyáni Gábor (Hódmezővásárhely 1950–) történész.

56 Gyáni G. (1996) Utasi Á. – A.Gergely A. – Becskeházi A.: Kisvárosi elit. MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont. *BUKSZ*, (8)4.

57 Eötvös Péter (Székelyudvarhely 1944–) zeneszerző.

58 Klenyán Csaba (Vác 1969–) klarinétművész.

59 Szelényi Iván (Budapest 1938–) városszociológus, az egyenlőtlenségek kutatója.

60 Konrád György (Berettyóújfalu 1933 – Budapest 2017) író, szociológus.

lakótelepiek mobilisak – vagy, ahogy Kozák Gyula⁶¹ a '70-es évek elején prédikálta nagyszabású ötletét, hogy szervezzünk a csepeli munkásoknak rózsadombi sétákat – én nem érttem: ez lenne a szociológia? Egyszerűen Csepelről a Rózsadomb nem nagy földrajzi távolság, de olyan gondolati vagy empirikus távolság lenne megmutatni: látjátok, itt vannak azok, akik veletek együtt, vagy akik ellenetekre vannak, ti nekik termelitek azokat a javakat, az ő hasznukra dolgoztok. Ez egy kontrasztos, kihívó, packázó játszma volt, de tükrözte azt a szociológus empiriát, hogy ezeknek a szélső kontrasztoknak az összezapása, kölcsönhatása leképezése annak, ami adott esetben feladatunk is.

[...]

Amikor elkezdem a diákjaimnak azt prédikálni, hogy a város nem a házakból meg utcákból áll, hanem azokból a térközökből, amelyeket az emberek helyként használnak, megtöltenek, belaknak, tárgyakkal, dolgokkal, jelenségekkel, fogalmakkal töltik meg, fölruházzák – amit a kevesek által ismert és idézett Vidor Ferencnél⁶² olvastam –, akkor a legtöbb kutató felkapja a fejét: „Mi van, miről beszélsz?” De miből áll egy város? Közlekedési útvonalakból meg technológiából meg lakosságszámból, és valóban a kettő nehezen hozható össze, de ha ez hiányzik belőle, hogy egy város elvben az üres utca, az tök fölösleges felfedezés. Ha az üres utcán utcabájt rendezünk, akkor nevet adunk, rangot adunk, értéket adunk neki. Ha nem használja senki délután 3 és este 8 között a Szabadság-hidat, és van még másik hat híd, akkor miért ne lehetne ott hétvégi bulit kavarni? Igen, a problémákkal hosszan törődhetnénk, egy picit visszavehetnénk a várostól azt a funkcionalitást, hogy a város utcája mindössze arra való, hogy autók közlekedjenek. Nemcsak arra van, vagy ha csak arra van, akkor már régen rossz [...] hanem a tervezés úrhatnáságáért van. Én például bicikliként ezt a fajta megoldást támogatom, és ott, ahol ezt respektálják. Szegeden például láttam, hogy működik. Az autós tudja, hogy ő maga is, a gyereke is, a férje is ki fog szállni egyszer az autóból, inkább gyalog megy, belátja, aki biciklivel jön, babakocsival, az sérülékenyebb, mint az én autóm, tehát annak előnyt ad. Budapesten pedig a harc folyik. Nekem kell átugranom a biciklimmel egy autót, hogy ne üssön el [...] Legyünk már méltóak egymáshoz [...] Ezt viszont, ha nem élsz ott, nem követed nyomon, nincs közvetlen impressziód róla, akkor nem fogod tudni.

SZIMBÓLUMOK, SEJTÉSEK

A szimbolizálás vagy a szimbólumok nyomdokain továbbkutakodás, az onnan kanyarodott el, hogy a szimbolizációs [eljárást] – és értem ez alatt a tudományos homálykodást vagy homálybogózást, mely azt a méltatlanságot követi el, hogy választ szolgáltat olykor csak magának, vagy néha a mások által feltett kérdésekre – ezt kinevezik tudományosnak, ezt aztán minősítik, egekbe magasztalják stb. [Önelégülten azt hiszik, mindez] tudományos válasz a [feltett kérdésekre], „valami”, [holott mindez csak] smafu.

Ebben az értelemben kontrasztos a hozzáállásom, és szánt szándékom éppen nem az alázat, megértés iránti elfogadó attitűd hangsúlyozása, de félek, én egy picit túlértékelem ezt a kérdést. Megmondom, miért. Amikor a kutatások, a kutatás mint olyan, a kutatás mint szakmai tevékenység, a kutatás mint életút, életvitel vagy életútszintű vállalása valami érdeklődés intézményesítésének, akkor az embernek valami kutatási koncepciója, módszertana van. Én úgy gondolom, hogy ezek részint vannak, részint – ha kellőképpen érzékenyen foglalkozol a dologgal, akkor – ezek állandóan változnak, de a kutatás, ha nem háromperces, háromhetes,

61 Kozák Gyula (Budapest 1941–) szociológus, az 1956-os Intézet egyik alapítója.

62 Vidor Ferenc (Budapest 1924–2016) építészmérnök, urbanista.

hanem háromhónapos, vagy hároméves, netán 30 éves, akkor folyamatában nagyon-nagyon sok változás következik be, amit utólag már visszaigazolni is alig lehet. Hogyan hozható össze esetleg az impresszió, a tudásmennyiség bővülése, minőségi többlete értelmében, hogyan köthető még össze az eredeti kutatási hipotézissel és a konklúziók végeredményeivel? Ez az igazi kérdés. Minél komplexebb a teljesség feltárásának hipotézise, az még nem okvetlenül tekinthető egyúttal garanciának is arra, hogy az illetőnek erre kellő felkészültsége, kapacitása, ideje, figyelme stb. érzékenysége van. Ez idővel feltámad, gyarapszik, feldolgozhatóvá és utána kinyilatkoztathatóvá lesz.

Én attól vagyok bizonyos szempontból gyávább vagy talán inkább magabiztosabb, ha például az antropológiai kutatásokban elmész egy braziliai terepmunkára, ma mondhatod, hogy amúgy a hipotézised tök jó volt, de ha megesz a puma, akkor ennyi volt. [...] Itt sokkal több a veszélyérzet evidenciája és egyúttal a felelősség is, hogy mibe vágsz bele. Durván azt mondanám, hogy antropológus az, aki antropológiai terepen, antropológiai értelemben, kutatástechnikák értelmében valamely társadalmi terepen kutat, ugyanakkor élek azzal a kritikai gyanakvással, hogy nem kell mindenképpen egy brazil őserdőben vagy esőerdőben elpusztulni azért, mert én elhatároztam, hogy bebizonyítom, hogy mekkora antropológus vagyok.

Ha odamegyek bármely terepre, ugyanazokat a típusú vagy kategóriájú minőségeket tekintve, ugyanolyan mélységű emberi problémákkal fogok találkozni... Itthon csak ki kell mennem a Duna-partra, nem azért, mert lusta vagyok távolabb utazni, hanem azért, mert ott relatíve kevesebbet tudnék mindabból a komplexitásból átvenni és közvetíteni haza, mint amit itt átvehetek és közvetíthetek még mindig. Sokféle szűrőn keresztül, szanaszét a világban vagy akár csak itthon egy másik szférának, de az antropológusoknak a néprajzosoktól, történészeketől, szociológusoktól stb. önmagukat megkülönböztető alapattitűdjé az ez, vagyis a különbségtétel. [...] Egyszóval ez a fajta gyalogos résztvevő-megfigyelő elvárásrend egy picit relativizálódott, árnyalódott, sokrétűbbé vált, és nincs arra szükség, hogy én fedezzem föl.

[...]

Hány szimbólumot használunk valami derivátumának a leírására? Rengeteget, csak ezek konvencionális eszközök, és már megszoktuk [őket]. Ebben az értelemben az, hogy van-e rendszer abban, amit átláthatónak tekintünk, és például a nem-rendszeresség az rendszer-e, az majdnem fontosabb kérdés és pont az alázatnak és megértésnek fontos kérdése.

VISSZAVARÁZSLÁS

Úgy vélem, egy keleti kultúrában, például egy burmai kecskelegeltető pásztorlegény 63 szempontból tök más világban csinálja ugyanazt, amit nagyjából én: doktorandusz diákokat legeltetek az egyetemen, ő meg kecskéket. De, hogy még mi mindent [...], az rejtett marad. Ez az időbeli és térbeli játék, ez a más minőségekben való megjelenés, ez sokkal nehezebb, erre nincs tanultságunk, nincs eszköztárunk. [...] Nem tudok hangyává lenni 20 évig ugyanabban a hangyabolyban, és utána visszajönni [a] kutatói létbe. [...]

Azt sugallom, azt akarom képviselni a diákoknak és tulajdonképpen mindenkinek, hogy a másik megérzése vagy az a szándék, törekvés, hogy megérthessem, [ahhoz] egy méltányoló, elfogadó, partnerségben gondolkodó, minimál rutinra is építő megoldás szükséges, és ezért nem „győztem le” a másik tudását és a másik tapasztalati anyagát, hanem csak bővítettem, kiegészítettem azt. A Gólyakalifa mesében van az, hogy a gólyának kell eszébe jutnia, akkor hogyan is van a visszavarázslás kulcsszava. Amikor csak mondogatom, de nem jól, nem tudok visszaváltozni ugyanazzá. [...]

Eljutottam oda, hogy nincs fontosabb, mint az, amit az ember létében a történések lehetőségei spontán adnak [...], ez engem idővel közelebb vitt az antropológiának ehhez a tudatos, önreflektív kutatómódszer-tani minimumához.

[...]

Foglalkoztat az is, mi kell ahhoz, hogy valaki egy ilyen életúthosszan közlésmániában szenvedjen, hogy jól érezze magát ebben? Most éppen egy legutóbbi publikációm beírtam az MTMT-be, és akkor látom, hogy 1654 vállalható írásom van.⁶³

Ha egy sajátéletút-vázlatot rövidre fogva megpróbálnék megrajzolni valamit, akkor egy lokalitáskutatásból, azt kiegészítve, pontosítva, egy etnoszféra leképezésének kísérletéből jutottam közelebb az antropológiai, kulturális antropológiai vagy politikai antropológiai vagy valami típusú szakantropológiai gondolkodásmódok „másságosságához”. Ott van ebben a helyi társadalomkutatás, tehát akár a falu, a Márkus István-féle faluku-tató mozgalmasdi és az emberközeli balástyai tanyavilág, homok, tanyasi iskola, iskolaudvar jószágokkal, ahol ülünk és beszélgetünk naplementében a helybeliakkal. Ennek az élményétől, ezen keresztül a városok kuta-tásáig, megértéséig, megismeréséig, és ha úgy tetszik, azután vissza a faluba – merthogy az antropológiai vizsgálatokban a közösség az egyik aspektus. De az alapvető szemléletkülönbség az, hogy nemcsak én hozok elvben releváns kérdéseket, amelyeket előtanulmányok, tájékozódás, impressziók, előzetes tudás, mások szakmai tudása alapján fölhalmozok vagy összeírok és azt tesztelni próbálok, vagyis megerősítő választ ke-resek rá. Mindezt olyan módon teszem zárójelbe vagy teszem félre időlegesen vagy végleg, hogy azt akarjam kihangsúlyozni, ami nekik fontos.

[...]

Miközben az ember tapasztal egy helyi világban ezt-azt-amazt, és arról meg kell fogalmaznia valami érvé-nyeset úgy, hogy közben nem árulhatja el azokat, akiktől mindez származik. Tehát úgy kell egy kicsit kamuflál-ni, körülrajzolni, jelzőkészlettel ellátni, általánosítani, de mégis specifikálni – ha úgy tetszik, kvázi irodalmi vagy publicisztikai vagy narratív elemekkel –, hogy végül is ne egy hangtalan válasz jöjjön elő belőle, hanem ami az antropológusoknak elemien fontos: az a lehetséges válaszmód, amit a helyiek által feltett kérdés, a helyi válasz kihangsúlyozásából vagy tolmácsolásából, közvetítéséből megpróbál, megpróbálhat visszaadni.

Nem a struktúrákban gondolkodás, a struktúrák kimerítése és elvonatkoztatása volt vagy lehetett a céloom, hanem épp ellenkezőleg, mindannak az ellentmondásos és a maga minőségi változásaiban szinte követhetetlen árnyaltságú színessége [...], ami engem vélhetően érdekelt vagy izgatott. Ezek a szétválasztható identi-tások és entitások hevítettek, melyek konstans kutatását, oktatását hallom vissza saját kutatási anyagaimból az életmű kvázi egészére tekintve. A másik a csoportképző, csoportformáló hatások meg felületek képződése, alakulása. Azt, hogy alkotó embercsoportok létformáival foglalkozunk, ezt azért nyilván nem tagadjuk le. Má-sok munkáiban is örömmel vélem felfedezni, hogy amikor a nagy (szociológiai, politikatudományi, antropo-lógiai) kutatási területek vagy tudáságazatok alapkérdései megfogalmazódnak, azok az én létformáimban, az én kutatástörténeti műveimben vagy habitusomban vagy megjelentetett anyagaimban is tetten érhető[ek], miközben nyomatékos súlya, hatása, vagy jelenléte van a specifikus szemléletmódoknak.

63 2023-ban 2508 tétel.

NÉHA LEGYÜNK LEGYEK – VAGY MÉGIS INKÁBB ELEFÁNTOK?

És van még itt valami. Az, ami az én gondolkodástörténetemben valószínűleg alapvető momentum volt, a közelítés egy adott kérdéskörhöz: nem kizárólagosan történetileg, nem kifejezetten vagy kiszolgáltatottan kommunikációs, és nem csakis vagy rigorózusan valami pszichológiai tüneményre visszavezethető [módszerrel vizsgálódtam], hanem mindezeknek az egyvelegével, amit lehet aztán fogalomnak nevezni, lehet kulcskérdésnek vagy az egész kutatási gondolkodástörténetet alapvetően meghatározó szimbólumhasználatnak mondani. Én azt mondanám, hogy játékok ezek.

„A valóság” mint fogalom tételezése és használata, a valóságirodalom, a valóságfilmek, a hiteles dokumentatív és a többi [próbálkozások], egyfajta valóságkeresés majdnem mindig jellemző volt rám, akár több évtizedig. Ma már harsányan azt mondom, hogy valóság nincs, a Valóság az egy hipotézis, egy vágykép, idea. Vízión is, csak amikor azt mondom, hogy a szociopetális vagy szociofugális közelítésekből, a politikatudományi megengedő, parciális vagy marginális kérdésfeltevések társadalomra vonatkozatható részéből és az antropológia mélyebben rétegzett megismeréséből az hangzik ki legharsányabban, hogy amit oly lázasan kerestünk, az talán nincs is. De az biztos, hogy a makrostrukturális kutakodás számomra sokkal kevesebb valóságtartalommal bírt, ezért nem is tudtam közelebb kerülni semmi ilyen módszertanhoz, sem szociológiai tudásterületekhez, sem iskolákhoz, még akár személyiségekhez sem.

[...]

Kutatásnak én a felfedező megrökönyödő, a tapasztalattól akár meghökkenő vagy elbóduló impressziódús mivoltját értem, azt védem vagy értékelem, aminél van egy evidens, és a hipotézisben, a kutatás eredendő tervében, pályázati anyagában kardinálisan megfogalmazott feltevés arról, hogy mit keresek és mit fogok majd találni. Az én szótáramban a keresés az magától értetődően tartalmaz bizonyos esélyt arra, hogy találunk is valamit.

[Eszembe jutott az a filmes példa], ami a kutatómódszertanban lévő lényeges különbség[re utal]: a „*légy a falon, vagy légy a levesben*.” Ez akkor jutott eszembe, amikor az ökológiai hókuszpókuszolást megismertem valamelyest, evidenssé vált – és tegyem hozzá, hogy a Rófusz⁶⁴ filmje a légyről azért ebbe belejátszott –, hogy néha legyünk legyek! Aki éppen a falon van, mielőtt agyoncsapnák, aki éppen a tehén farka körül kóborog, aki éppen a levesből próbál kiúszni, miközben közeledik hozzá egy szikla nagy kanál, amivel agyon akarják csapni vagy kilökní a levesből, az nagyon is másképpen lát. Az antropológusnak a feladata egyszerre „rálátni” a dologra, és a levesben is „lenni”, és még azt a megoldást is megtartani, hogyan lehet ezt egészében kezelni.

Azt gondolom, a szociológiai megközelítésből hiányzik vagy legalább is nagyon sok esetben hiányzik [az árnyaltság, a finomságok leírása], vagy [...] néha a nyilvánvaló, utcasarki igazságok „kinyilatkoztatása” – mint néhány antropológus[nál is], aki magát kinevezte ugyan mélyértelmű kutatónak... [de nincs belátása], hogy maga is tévedhet és téved is, [hiszen] az antropológus is „csak” kutató.

Egészében látni és még elefánttá is válni egy kicsit közben – és utána vissza tudni változni olyanná, aki ezt elbeszéli.

[...]

64 Rófusz Ferenc (1980) A légy. Animációs vígjáték. 1981-ben Oscar-díjat kapott.

Engem az érdekel, hogy a nem csak a kvázi leíró, hanem a ráébredő vagy ráébresztő, ráébredést tükrözni képes beszédben is a saját korábbi tudatlanságom, tévedéseim, vaksiságom, megtévesztettségem, másfajta impressziók, szakirodalmi vagy egyéb források hogyan nyomják el egymást – és akkor ebből mi következik az egész gondolkodásomban? Ez egyfajta önreflexió is. Ahogy Boglár⁶⁵ és szerzőtársai megírták: a tükör két oldala valamelyest mutatja azt, hogy a tükörben is mi magunk vagyunk. Tehát hiába, hogy a másik felé fordítjuk, mögötte mi vagyunk, és maga a fordítás művelete is, az, ahogy a tükröt a másik orra alá toljuk, sokat elárul rólunk. És mi van a tükrök között? Visszfény? Árnyék? Duplázódás? Hogy kerül bele az ember, és hogyan jön ki belőle? Épen vagy sérülten? És ez vajon neki magának vagy egy ismeretlen ismerősnek hogyan segít abban, hogy meglássa azt, amit látni próbál vagy látni hivatott?

TÁGABB PERSPEKTÍVÁBÓL SZEMLÉLVE A MŰKÖDÉST

Ha van egy figyelemre érdemes impressziód, mondjuk, a becsület vagy a hűség, az eszmei hűség jelentősége, és annak [korabeli és mostani] legalább 170 féle utólagos értelmezése, az a tartalom mindig időleges, ami mindenképpen azt a felelősséget generálja, hogy „holnap majd elmondom másképp.” [...] Ez szervesen épül-e be a működésmódom historikumába, de mindezt nem szeretném túl sokra tartani. [...] Arra gondoltam, ha az én gyerekeim előveszi a '70-es, '80-as években írt kézirateimat, vajon milyen olvasatot gyárt majd azokból? „Milyen lehetett a faterom, amikor ezt a munkahelyet, azt a folyóiratot, ezt a tematikát vállalta és csinálta?” És be kell vallani, legalább önmagam számára maradtam olyan folytonosságban hiteles [a dolgaimmal] [...], hogy a leírt 100 milliárd szövegemből egy szót sem szégyellnék, [...] nem érzem fontosnak rajtuk változtatni.

65 Boglár L. – Papp R. (2008) *A tükör két oldala*. Budapest: Nyitott Könyvműhely.